

Η αποκαθήλωση των «αυτονοήτων».

Του Στάθη Παπακωνσταντίνου*

Σύμφωνα με ιστορικές μαρτυρίες, το μεσημέρι της 6ης Απριλίου του 648 π.Χ. έλαβε χώρα ένα σπάνιο κοσμικό φαινόμενο, μια εντυπωσιακή **ολική** έκλειψη ηλίου, που επέφερε γενική αναστάτωση σε συνθήκες απερίγραπτου πανικού και παραλυτικού δέους. Ήταν δε τόσο μεγάλη η έκπληξη και η αμηχανία που αυτή προκάλεσε στον αρχαίο ελεγειακό ποιητή Αρχίλοχο, που κλόνισε τις πεποιθήσεις, τις βεβαιότητες και τις παραδοχές του και περιέβαλε με την αχλύ της αμφισβήτησης το κοσμοείδωλό του.

Έφτασε μάλιστα στο σημείο να ισχυριστείⁱ ότι, αφού ο Δίας έφερε τη νύχτα ..μέρα μεσημέρι, εξαφανίζοντας το φως του λαμπερού ήλιου, όλα πλέον μπορούν να γίνουν. Πράγματα για τα οποία εύκολα έπαιρνε όρκο κανείς ή έβαζε το χέρι του στη φωτιά, τίθενται πλέον για τον ίδιο εν αμφιβόλω. Και με τη φαντασία καλπάζουσα αναφέρει αυτολεξεί: «Κανείς σας, πλέον, μην απορήσει αν και τα θηρία ανταλλάξουν με τα δελφίνια τον τόπο που κατοικούν και τους γίνουν πιο προσφιλή τα πολύβουα κύματα της θάλασσας, παρά η στεριά, και στα δελφίνια γίνουν πιο προσφιλείς οι δασωμένες βουνοκορφές και όχι η θάλασσα».

Τα όσα ακολούθησαν, δεν επαλήθευσαν, βέβαια, τις προβλέψεις του Αρχιλόχου· ούτε τα θηρία κατοίκησαν στη θάλασσα ούτε τα ψάρια στα όρη. Αντίθετα, στην αμέσως επόμενη μετά τον Αρχίλοχο γενιά, τέθηκαν οι βάσεις του ορθολογισμού με την εμφάνιση των προσωκρατικώνⁱⁱ φιλοσόφων. Για πρώτη φορά επιχειρήθηκε η κατανόηση και η λογική ερμηνεία του κόσμου, ενώ η μυθολογική σκέψη εξακοντίστηκε στο περιθώριο. Η φιλοσοφία και η επιστήμη γενικότερα γνωρίζουν πρωτόγνωρη άνθηση. Ο άνθρωπος, απαλλαγμένος από φόβους και δεισιδαιμονίες, ταχέως εξελίσσεται και με ρυθμό γεωμετρικής προόδου, βελτιώνοντας διαρκώς τους όρους της διαβίωσής του. Γίνεται ο κυρίαρχος, φορέας ελπίδας μα και τρόμου ταυτόχρονα, αναλόγως με το πώς χρησιμοποιεί τη δύναμή του. Αυτόν τον άνθρωπο εξυμνεί ο χορός στο πρώτο στάσιμο της Αντιγόνης του Σοφοκλήⁱⁱⁱ: «Πολλά τα φοβερά, μα τίποτα πιο φοβερό από τον ίδιο τον άνθρωπο». Συνεχίζοντας ο χορός πλέκει το εγκώμιο του ανθρώπου, απαριθμώντας τα επιτεύγματά του, αν και κλείνει κάπως μελαγχολικά, προβάλλοντας εμφαντικά τη θνητότητά του: «Για όλα είναι πανέτομος και έχει τη λύση, το θάνατο μονάχα δεν θα μπορέσει να τον ξεφύγει.»

Με το πέρασμα των αιώνων η γνώση πολλαπλασιάστηκε και εξακτινώθηκε σε κάθε γωνιά του επιστητού. Ιδιαίτερα τις τελευταίες δεκαετίες με την αξιοποίηση της τεχνολογίας, ως θεραπαινίδας των επί μέρους επιστημών, πραγματοποιήθηκαν άλματα. Κάθε κατάκτηση παραχωρεί γρήγορα τη θέση της σε κάποια άλλη. Εκείνο που χθες φάνταζε ρηξικέλευθο ή καινοτομικό, σήμερα θεωρείται παρωχημένο. Μέσα στο κλίμα αυτό η επιστήμη θεοποιήθηκε, απέκτησε χαρακτηριστικά μεσσία, υποσχόμενη, έστω και με ναρκισσιστική αυταρέσκεια, απλά το μη πεπερασμένο των ορίων της.

Είναι γνωστό ότι η ανθρώπινη νόηση εξοικειώνεται σταδιακά και προσαρμόζεται εύκολα στις εκάστοτε νέες πραγματικότητες. Το παιδί που γεννιέται στις μέρες μας, δεν εκπλήσσεται κι ούτε αναρωτιέται για το πώς δημιουργήθηκε π.χ. το κινητό τηλέφωνο, το αεροπλάνο, το διαδίκτυο κ.λπ. Τα βλέπει παντού γύρω του, τα χρησιμοποιεί, συγχρωτίζεται μ' αυτά και απλά τα θεωρεί δεδομένα, σα να υπήρχαν δηλαδή από πάντοτε ή, σε μια κάπως εκλεπτυσμένη εκδοχή, σα να αποτελούσαν αυτά την ειμαρμένη προοπτική κάποιας μακρινής ενδελέχειας. Μ' άλλα λόγια, θεωρεί την ύπαρξή τους «αυτονόητη», δηλαδή ότι δε χρειάζεται να επιχειρηματολογήσει κανείς γι αυτά, το λέει η κοινή λογική, ή ίδια (αυτο) η νόηση. Αναπόδραστα το «αυτονόητο»

ταυτίζεται με το θέσφατο και παραπέμπει στον δογματισμό. Και στις δυο περιπτώσεις επικαλείσαι κάτι, χωρίς να είσαι πρόθυμος ή να έχεις τη δυνατότητα να το αποδείξεις· άλλωστε η λογική απόδειξη του «αυτονόητου» δεν είναι εκ προοιμίου εύκολη, καθώς ελλοχεύει ο κίνδυνος επισφάλειας, ειδικά αν προκύπτει συμπέρασμα, που εδράζεται στο δογματισμό κάποιας μείζονος προκειμένης.

Τελικά όμως τα «αυτονόητα είναι πολλά και παντού. Με τον καιρό αποσυνδέθηκαν από τη νόηση και πέρασαν σταδιακά στη σφαίρα της παρατήρησης. «Αυτονόητη» χρίστηκε κάθε υλική ή πνευματική κατάκτηση, ενώ ενίοτε στα «αυτονόητα» καταλέγονται και οι μύχιες προσδοκίες ατόμων ή συλλογικοτήτων, προκειμένου να νομιμοποιηθούν στη συνείδηση των πολλών (π.χ. η εδραίωση της ειρήνης, τα ανθρώπινα δικαιώματα κ.α.). Στον αστερισμό των «αυτονόητων», δεν υπάρχει χώρος για σκέψη. Το «αυτονόητο» δεν προσεγγίζεται διαλεκτικά κι έτσι η νόηση ατροφεί, αφού μένει αγύμναστη. Πού να τη χρησιμοποιήσουμε, αφού όλα, σχεδόν, γύρω μας είναι ή θεωρούνται αυτονόητα; Εκχωρήσαμε σε άλλους το δικαίωμα να σκέφτονται και να αποφασίζουν για μας, αποκηρύξαμε τις συλλογικότητες, κάναμε όραμα και σκοπό ζωής το «λάθε βιώσας»^{iv},... αλλοτριωθήκαμε.

Ώσπου κάποια ωραία πρωία έρχεται η ανατροπή. Όσο πίστευε ο Αρχίλοχος ότι ο ήλιος δεν χάνεται ποτέ, παρά μονάχα τη νύχτα, άλλο τόσο, ίσως και περισσότερο, πιστεύαμε κι εμείς, σαν από κεκτημένη αξίωση μέχρι πρότινος, ότι οι πόλεμοι και οι επιδημίες ανήκουν στο παρελθόν και ότι το δικαίωμα να αναπνέεις και να κυκλοφορείς ελεύθερα αποτελεί συνθήκη *sine qua non*^v για τη σύγχρονη εποχή.

Οποία φενακίζουσα αυταπάτη!! Νήπιοι και μωροί, παραδομένοι στην αναζήτηση των υλικών απολαύσεων και των εφήμερων τέρψεων, χωρίς δεξιότητες επιβίωσης και ανυποψίαστοι για την πιθανότητα παρέκκλισης από τη γραμμικότητα της εξέλιξης και της προόδου, βρεθήκαμε τελικά ανοχύρωτοι απέναντι σε κάτι που, αν και μικροσκοπικό, άλλαξε άρδην τη ζωή μας, απειλώντας με αφανισμό (!) όλη την οικουμένη.

Αρχές του 2020. Η είδηση για τον κορωνοϊό σε κάποια μακρινή πόλη της Κίνας πέρασε σχεδόν απαρατήρητη, τουλάχιστον την πρώτη φορά. Δεν είχε, βλέπετε, το στοιχείο της εγγύτητας. Τις επόμενες μέρες το θέμα προβάλλεται εντονότερα και οι αναφορές για κρούσματα και νεκρούς πυροδοτούν την περιέργεια όχι όμως και την ανησυχία, αφού εξακολουθεί να πρόκειται για κάτι μακρινό. Τα δημοσιεύματα πυκνώνουν και, μόνο όταν ο ιός περνάει στην Ευρώπη, εμφανίζονται οι πρώτες αμφιβολίες κι αρχίσαμε να ..τρέχουμε και να ξορκίζουμε το κακό. Δεν ήταν εύκολο από τη μια στιγμή στην άλλη να αποχωριστείς τα «αυτονόητα», να συναινέσεις δηλαδή στην οικειοθελή ή μη αναστολή του «αυτονόητου» δικαιώματος να αναπνέεις να κινείσαι ελεύθερα. Οι χώρες θεωρούν την ευκαιρία μοναδική για να αποδείξουν πως νοιάζονται για τους υπηκόους τους κι ανακοινώνουν μέτρα η μια μετά την άλλη, ενώ τα δελτία ειδήσεων, ενδεχομένως και σκόπιμα, μας εξοικειώνουν σταδιακά με το σύγχρονο εφιάλτη.

Κι ύστερα ήρθαν τα πρώτα μέτρα κι η δίμηνη καραντίνα. Με υπομονετική εγκαρτέρηση, οι περισσότεροι εφαρμόζουν τα μέτρα, με την ελπίδα ότι θα είναι κάτι βραχύβιο και θα δοθεί χρόνος στην επιστήμη που θα κάνει το ..θαύμα της. Θυσιάζουν προσωρινά κάποιες ανέσεις τους, προκειμένου να περισώσουν τα μείζονα, δηλαδή τα «αυτονόητα».

Κι ύστερα ήρθε το δεύτερο κύμα, ήρθε το τρίτο, ήρθε κι η τηλεκαπαίδευση, ήρθαν οι «επιστρεπτέες προκαταβολές», ήρθαν και τα εμβόλια που αναπτέρωσαν τις ελπίδες, άρχισαν και οι διαχωρισμοί σε «αντιεμβολιαστές» και μη, σε «ψεκασμένους» και μη και, τελικά, φρούδη

απέβη η ελπίς. Τα κρούσματα εκτοξεύτηκαν, οι εντατικές γέμισαν, χιλιάδες συνάνθρωποί μας χάθηκαν άδοξα, χωρίς το αυτονόητο δικαίωμα για αξιοπρεπή ταφή. Κι έπειτα ήρθαν κι άλλα κύματα, νέες καραντίνες, αναμνηστικές δόσεις, νέες παραλλαγές, η Δέλτα, η Έψιλον, η φρασεολογία των λοιμωξιολόγων αναπλαισιώθηκε, ενώ η χρήση μάσκας, που φάνταζε αδιανόητη μέχρι χθες, θεωρείται κι αυτή «αυτονόητα» δεδομένη. Και πελαγοδρομούμε, σχοινοβατώντας μεταξύ φόβου και λαχτάρας για τη ζωή, αδυνατώντας να ερμηνεύσουμε το παρόν ή να φανταστούμε το μέλλον. Κι αναμοχλεύουμε το παρελθόν κι αναθυμόμαστε ακόμη και στιγμές δύσκολες που, τώρα πια, περνάν απ' τα μάτια μας ως στιγμές ευτυχίας.

Διεκτραγωδώντας την κατάσταση τρόπον τινά, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε κέρδος τον εμπλουτισμό του καθημερινού μας λεξιλογίου: κρούσματα, επαφές, υποκείμενα νοσήματα, ιικά φορτία, lock down, mηna, πρωτόκολλα, ιχνηλατήσεις, άδειες ειδικού σκοπού, είναι κάποιες λέξεις που πρόχειρα μπορεί να σταχυολογήσει κανείς. Το μεγαλύτερο, ίσως, κέρδος προκύπτει από την κατακρήμνιση των «αυτονοήτων» και την ανάδειξη του αγαθού της ζωής σε ύψιστη αυταξία. Οι ευχές για υγεία δεν είναι πια τυπικές. Το λέμε και το εννοούμε, έχοντας συνειδητοποιήσει ότι αυτή δεν είναι «αυτονόητη» ούτε και δεδομένη, μάθημα πλέον για όλους σκληρό και πικρό, αφού ελάχιστοι είναι αυτοί που δε βίωσαν κάποια απώλεια στον περίγυρό τους, απροσδόκητη ή αναπάντεχα πρόωρη.

Σήμερα, σ' ένα κλίμα γενικής κόπωσης, που θυμίζει παραίτηση, το θέμα το κορωνοϊού εξακολουθεί να σοβεί και να γνωρίζει υφέσεις και εξάρσεις ανάλογα με τις αυξομειώσεις του αριθμού των κρουσμάτων. Ο πόλεμος στην Ουκρανία, η ακρίβεια, η ενεργειακή κρίση, ο επισιτιστικός κίνδυνος, η ευλογία των πιθήκων, οι απειλές της Τουρκίας εσχάτως κι άλλα πολλά έρχονται να καταρρίψουν μια νέα σειρά από αυτονόητα, εξίσου ισχυρά και αδιαφιλονίκητα. Και η αγωνία γίνεται απογοήτευση και θυμός, θλίψη και θυμηδία, αρτάνη που περισφίγγει το σώμα και συνθλίβει το νου.

Πώς αποδειχθήκαμε τελικά τόσο απερίσκεπτα αφελείς, ώστε καθετί το εφήμερα τέρπον ή προσωρινά κεκτημένο να το θεωρούμε «αυτονόητο»; Μάλλον η επιθυμία κατίσχυσε της λογικής. Σε πνεύμα χαλαρό και ματιά βιαστική κυριάρχησε εύκολα, αδρανοποιώντας κρίση και λογική. Είχε βέβαια προηγηθεί η εθελουφλία απέναντι στην επίφαση ύπαρξης ουσιωδών «αυτονοήτων», όπως η τυφλή αδέκαστη δικαιοσύνη, η ισονομία, οι ίσες ευκαιρίες, η αξιοκρατία, το δικαίωμα στην αξιοπρέπεια και στην εργασία. Ακόμη και το αυτονόητο δικαίωμα του habeas corpus^{vi} δεν ισχύει πάντοτε και παντού. Θαμπωμένοι από τα τεχνολογικά επιτεύγματα, θεωρήσαμε την εξέλιξη γραμμική. Θεωρήσαμε ότι θα γίνονται άλματα προς τα εμπρός και όχιπισωγυρίσματα. Ξεχάσαμε τα λόγια του Θουκυδίδη^{vii}: «Και πέσαν στις πόλεις δυσβάστακτες συμφορές, που γίνονται και θα εξακολουθούν να γίνονται, όσο η ανθρώπινη φύση δε μεταβάλλεται και παραμένει η ίδια». Και καθώς η ανθρώπινη φύση δεν μεταβλήθηκε τουλάχιστον επί το βελτίω, έπρεπε να ήμαστε πιο προορατικοί, πιο υποψιασμένοι σχετικά με την ύπαρξη και ισχύ των «αυτονοήτων».

Κλείνοντας, είναι αδύνατο ν' αντισταθούμε στον πειρασμό για κάποιες συγκρίσεις. Με όρους του σήμερα η προσέγγιση του Αρχίλοχου μπορεί να φαντάζει απλοϊκή, ωστόσο δεν είναι απαισιόδοξη, αφού οι μεταβολές, ακόμη και οι αιφνίδιες, μπορεί και να συνοδεύονται από θετικό πρόσημο και δεν συνιστούν a priori παράγοντα καταστροφής ή ανάσχεσης της προόδου. Ένα δυσερμήνευτο συμβάν, γεννά σκεπτικισμό, αμφισβητεί τα «αυτονόητα». Δεν αποκλείει, όμως, την πιθανότητα ύπαρξης και μιας άλλης οπτιμιστικής εκδοχής. Σε μας αντίθετα, που εκλαμβάνουμε πολλά φαινόμενα, πολλές σύγχρονες εκδηλώσεις ως συμπτώματα κορεσμού ή παρακμής, εμφιλοχωρεί ο πεσιμισμός, που τάχιστα επιβάλλεται να μετουσιωθεί σε ελπίδα.

Ελπίδα που πηγάζει από τη βεβαιότητα ότι την καταιγίδα διαδέχεται το ουράνιο τόξο, προάγγελος της αιθρίας που σύντομα θα φανεί. Άλλωστε μέσα από κάθε κρίση, πάντα κάτι καλύτερο ξεπηδά, ακόμη και πάνω στη λάβα φυτρώνει χορτάρι. Η συλλογική αφύπνιση και η

συστράτευση υπέρ της ειρήνης και της ευημερίας προβάλλει πλέον ως αμετάθετο χρέος όλων για την υπέρβαση της κρίσης και την άρση των ποικίλων αδιεξόδων. Παράλληλα όμως επιβάλλεται όλοι μας να αναμετρηθούμε με το «εγώ» και να στραφούμε με ειλικρίνεια στο συνάνθρωπό μας. Αποφυσικοποιώντας τα «αυτονόητα» να αναστοχαστούμε, να επαναπροσδιορίσουμε τον κώδικα αξιών και να ιεραρχήσουμε ξανά τις προτεραιότητές μας. Να παραμερίσουμε την ιδιοτέλεια και τον αμοραλισμό και να υιοθετήσουμε αντιστικτικά τον αλτρουισμό και την ανθρωπιά. Αν δε ως επιστέγασμα επαναφέρουμε τη σωφροσύνη και την ολιγάρκεια σα στάση και πρότυπο ζωής, τότε το καλύτερο και ασφαλέστερο αύριο, δεν θα είναι πια ουτοπικό όραμα, αλλά προοπτική εφικτή.

**Ο Στάθης Παπακωνσταντίνου είναι φιλόλογος, Διευθυντής του Γενικού Λυκείου Νιγρίτας.*

ⁱ “χρημάτων ἄελπτον οὐδὲν ἔστιν οὐδ’ ἀπώμοτον οὐδὲ θαυμάσιον, ἐπειδὴ Ζεὺς πατὴρ Ὀλυμπίων ἐκ μεσαμβρίας ἔθηκε νύκτ’, ἀποκρύψας φάος ἡλίου ἑλάμποντος, λυγρὸν δ’ ἦλθ’ ἐπ’ ἀνθρώπους δέος. ἐκ δὲ τοῦ καὶ πιστὰ πάντα κάπνιπτα γίνεται ἀνδράσιν· μηδεὶς ἔθ’ ὑμέων εἰσορέων θαυμαζέτω μηδ’ ἐὰν δελφῖσι θῆρες ἀνταμείψωνται νομὸν ἐνάλιον, καὶ σφιν θαλάσσης ἠχέοντα κύματα φίλτερ’ ἠπέιρου γένηται, τοῖσι δ’ ὑλέειν ὄρος. (Αρχίλοχος, Fragmenta 122 1-9)

ⁱⁱ Γνωστοί προσωκρατικοί είναι ο Θαλής, ο Αναξίμανδρος, ο Αναξίμανδρος, ο Αναξίμανδρος, ο Πυθαγόρας, ο Παρμενίδης, ο Ζήνων, ο Ηράκλειτος, ο Εμπεδοκλής, ο Αναξαγόρας, ο Δημόκριτος κ.α.

ⁱⁱⁱ Πολλὰ τὰ δεινὰ κούδεν ἀνθρώπου δεινότερον πέλει· (332-333) ἄπορος ἐπ’ οὐδὲν ἔρχεται τὸ μέλλον· Ἄιδα μόνον φεῦξιν οὐκ ἐπάξεται. (360-362) (Σοφοκλέους, Αντιγόνη)

^{iv} Γνωμική διατύπωση που αποδίδεται στον Επίκουρο. Κατὰ κυριολεξία σημαίνει: “ζήσε κρυφά!”, δηλαδή χωρίς να υπόκεισαι σε παρατήρηση ή επιτήρηση, χωρίς κάποιον πάνω απ’ το κεφάλι σου, χωρίς τελικά τις δεσμεύσεις και το άγχος των κοινωνικών συμβατικότητων.

^v Συνθήκη που αν δεν πληρούται, δεν πετυχαίνεται ο δηλωμένος σκοπός.

^{vi} Λατινική έκφραση που σημαίνει κυριολεκτικά «να έχεις σώμα», δηλαδή υπόσταση. Πιο ελεύθερα σημαίνει έχεις δικαίωμα ...να υπάρξεις!!

^{vii} καὶ ἐπέπεσε πολλὰ καὶ χαλεπὰ κατὰ στάσιν ταῖς πόλεσι, γιγνόμενα μὲν καὶ αἰεὶ ἐσόμενα, ἕως ἂν ἡ αὐτὴ φύσις ἀνθρώπων ᾗ. (Θουκυδίδη, Ιστορία, 3,82,2)